

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-517-4-3>

INVOLVEMENT OF MILITARY UNITS IN THE FOOD TAX CAMPAIGN IN UKRAINE IN 1921

ЗАЛУЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ДО ПРОДПОДАТКОВОЇ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ В 1921 Р.

Petrenko I. Ye.

*PhD (History),
Deputy Head of Genocide, Crimes
Against Humanity and War Crimes
Research Department
National Museum of the Holodomor
Genocide
Kyiv, Ukraine*

Петренко І. Є.

*кандидат історичних наук,
заступник завідувача відділу
дослідження геноциду, злочинів
проти людяності та воєнних злочинів
Національний музей Голодомору-
геноциду
м. Київ, Україна*

Загарбницька війна радянської Росії проти Української Народної Республіки (1917–1920 рр.) з-поміж іншого позначилася прагненням більшовиків оволодіти українськими продовольчими ресурсами, що були необхідні їм для утримання влади та здійснення економічних та військово-політичних задумів. На окупованих теренах УНР Москва проводила політику продовольчої диктатури, використовуючи озброєні продзагони та Червону армію як інструменти її реалізації. Передусім військових залучали в тих місцевостях, де був відчутний антибільшовицький спротив. Скажімо, ще влітку 1920 р., у розпал війни проти УНР та Польщі, В. Ленін ставив завдання залучити червоноармійські частини Кавказького фронту, які проходили через Україну, до вилучення продовольства за розкладкою [6, с. 21–22].

Позаконотворчі методи впливу та збройну силу щодо українських господарів продовжували застосовувати й після остаточної окупації наприкінці 1920 р. більшої частини території УНР та запровадження навесні 1921 р. часткової економічної лібералізації (нової економічної політики).

Для свого політичного виживання комуністичний режим мусив якомога швидше подолати гостру продовольчу кризу, задовольнивши потреби ширшого кола споживачів, насамперед у радянській Росії як метрополії нової червоної імперії. Тому В. Ленін навесні 1921 р. покладав неабиякі надії на новий врожай в Україні.

Більшовицьке керівництво ставило завдання армійській верхівці забезпечувати продовольчу роботу військовою силою, особливо на Правобережній Україні. Влітку 1921 р. В. Ленін розглядав можливість

розмістити в українських губерніях від 500 тис. до 1 млн червоноармійців, мобілізованих із голодуючих регіонів Росії (головно Поволжя). На його думку, вони мали «допомогти посилити продроботу, будучи сугубо заінтересовані в ній, особливо ясно усвідомлюючи і почуваючи несправедливість ненажерливості багатих селян на Україні» [4, с. 63].

Сильний неврожай у південних українських губерніях влітку 1921 р. та загроза наростання голоду не змінили намірів господарів Кремля. Для УСРР було встановлено абсолютно нереалістичні обсяги продовольчого податку, які селяни, передовсім Півдня України, не могли виконати без шкоди для свого існування. Відтак стягнення податку проходило в «кращих» традиціях часів продрозкладки. На допомогу продорганам направлялися червоноармійські підрозділи та військові формування ВЧК.

Вже 6 серпня 1921 р. у розмові з наркомом продовольства УСРР М. Владіміровим лідер більшовиків зазначив: «Я думаю, що для успішного збирання податку потрібні військові частини на допомогу цьому збиранню, з тим, щоб ці військові частини одержували посилене постачання за рахунок місцевих селян, поки податок не буде сплачений» [5, с. 30]. 12 серпня 1921 р. Рада праці та оборони ухвалила постанову, відповідно до якої за перших ознак спротиву продроботі та сповільнення надходження податку дозволялося негайно застосовувати найрішучіші примусові заходи, спрямовуючи в села, які чинили опір, військові підрозділи. Їх продовольче забезпечення лягало важким тягарем на сільську громаду, в повному обсязі бойового пайка. Одночасно мали працювати візні сесії революційних трибуналів, на які покладалося завдання «суворо карати тих, хто опирався». [3, с. 32].

Таким чином, під час продподаткової кампанії військову силу для вилучення хліба залучали по всій радянській Україні. Зокрема, загони Червоної армії застосовували у Вінницькому повіті, де цілі села не мали змоги і відмовлялися платити податок; у Черкаському, Олександрійському, Єлисаветградському та Миколаївському повітах, щоб приборкати селянську непокору. У Волинській губернії військові підрозділи розміщувалися безпосередньо в селах, які не виконали встановлені завдання [1, арк. 3–4, 8, 10].

Показовою є інструкція від жовтня 1921 р. про використання військової сили на підконтрольній більшовикам частині Волині [2, арк. 176–176 зв.]. Документ демонструє, що для ефективного використання червоноармійців, яких прилучали до виконання продподатку, при кожному районному продовольчому комітеті були створені спеціальні трійки у складі районного продовольчого комісара, районного політичного уповноваженого та командира військової частини.

Загальну кількість загонів, необхідних для подроботи, їх чисельність та оперативні завдання визначала вищезгадана трійка. Загони виділялися з місцевих армійських частин [2, арк. 176].

Армійців використовували насамперед задля демонстрації сили та психологічного впливу. Озброєний підрозділ підходив до населеного пункту, представники продоргану та політапарату скликали збори селян, на яких в ультимативній формі вимагали вивезти встановлений продподаток. У разі, якщо селянська громада приймала вимоги, червоноармійці вирушали до наступного села, продовжуючи спостереження за попереднім [2, арк. 176].

Якщо село чинило спротив та ухилялося від виконання продзавдання, військовий загін негайно блокував його, встановлюючи на виїзних дорогах застави. Залишити село можна було лише з дозволу командира загону. Водночас скликали нараду за участі членів сільських органів влади, на якій окреслювали загальне становище в селі, визначали непокірні господарства, заможних селян, протестний елемент тощо. Село розбивали на окремі ділянки, що закріплювалися за членами сільської адміністрації та військовими. Тих із сільської влади, хто відмовлявся брати в цьому участь, одразу заарештовували [2, арк. 176].

У випадку наявності в селі запасів необмолоченого зерна, встановлювали терміни проведення його обмолоту та вивезення на зсипні пункти, про що повідомляли селянським зборам. Населення не мало права виїзду з села, допоки не буде виконано продподатковий план. Будь-які зібрання селян без дозволу командира загону були заборонені. Продовольче постачання військових, які дислокувалися в селі, лягало цілком на його громаду до часу виконання податку [2, арк. 176–176 зв.].

Усі селяни, які виїздили з продподатком на зсипний пункт, мали відмітитися в спеціальному списку у сільвиконкомі, вказавши кількість збіжжя, яке транспортується. Для стимуляції та пришвидшення процесу, озброєні червоноармійці обходили селянські двори, примушуючи селян здавати хліб. Якщо вони відмовлялися, їх негайно заарештовували. При впертій відмові – накладали арешт на майно, про що склали відповідний акт у присутності члена сільської влади, червоноармійців і представника продапарату. Арештоване майно, до розгляду справ революційним трибуналом, віддавали під розписку на тимчасове зберігання власникам [2, арк. 176 зв.].

На час перебування червоноармійців у селі, його звільняли від низки повинностей, зокрема від гужових нарядів, а весь транспорт залучали до обмолоту та вивезення продподатку під наглядом військових. Провівши ревізійну акцію, загін відбував в інший населений пункт. Заарештованих осіб доправляли до районного продовольчого комітету [2, арк. 176 зв.].

У грудні 1921 р. командувач Київським військовим округом Й. Якір звітував Раднаркому УСРР, що було проведено успішну «продмобілізацію» військових частин. Так, для продроботи у Волинській губернії було залучено 800 багнетів, у Подільській – окрім багнетів задіяли кінний корпус у складі 24 ескадронів, у Київській – понад 2,5 тис. багнетів і шабель, у Полтавській – 2 тис. багнетів, у Кременчуцькій – 200 багнетів [5, с. 31].

Таким чином, незважаючи на катастрофічну продовольчу ситуацію, що склалася в Україні влітку-восени 1921 р., відсутність у селян достатніх зернових резервів та загрозу виникнення голоду комуністичний режим продовжував політику максимального вилучення українського хліба для задоволення передусім російських потреб. Щоб примусити українських хліборобів до сплати продовольчого податку широко застосовували карально-репресивні засоби, зокрема червоноармійські загони. Відповідний силовий тиск був одним із чинників виникнення та поглиблення масового голоду в УСРР 1921–1923 рр.

Література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 340. Оп. 2. Спр. 828.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 452.
3. Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів / упорядники: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева ; відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Наук. думка, 1993. 240 с.
4. Ленін В. І. Повне зібрання творів. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1974. Т. 44.
5. Мовчан О. Перший голод в радянській Україні (1921–1923 рр.). Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. *Голодомори в Україні, 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу*. Київ ; Нью-Йорк : Вид-во М.П. Коць, 2000. 270 с.
6. Петренко І. Продовольча диктатура російського комуністичного режиму в окупованій Україні (1920 р. – початок 1921 р.). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. Київ, 2022. № 2 (58). С. 5–52.